

ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIK KONTEKSTIDA MIFOLOGIK QUSH OBRAZLARI

Muimon Amirjon

SamDChTI magistranti.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.18355526>

Qush obrazining adabiy tafakkurdagi shakllanishi va rivoji qadimdan insonning ruhiy olami, tafakkur doirasi va madaniy ongining ajralmas qismi sifatida talqin etilgan. Dunyo adabiyotshunosligida ham, Sharqning klassik tafakkuri hamda zamonaviy o'zbek va xitoy ilmiy maktablarida ham qush timsoli insoniyat tafakkurining abadiy arxetipi sifatida keng tadqiq etilgan.

Bu mavzu — xalq og'zaki ijodi, mifologiya, tasavvuf, badiiy adabiyot, san'at va lingvokulturologik izlanishlar chorrahasida joylashgan murakkab ilmiy sohadir. Qush obrazining shakllanishi, ayniqsa, totemistik e'tiqodlardan boshlanib, tasavvufiy falsafaga va zamonaviy badiiy talqinlarga o'tishi, olimlar tomonidan madaniy transformatsiya jarayoni sifatida ko'rib chiqilgan.

Mifologik ramzlar nazariyasi bo'yicha yetakchi g'arb olimlaridan biri Karl Gustav Yung o'zining arxetiplar haqidagi mashhur konsepsiyasida qush timsolini "kollektiv ongsizlikning ozodlik, parvoz va ruhiy yuksalish orzusini ifodalovchi universal ramz" sifatida talqin qiladi.

Yungga ko'ra, qush obrazlari insoniyat xotirasida "osmon bilan aloqa", "ruhiy tozalanish" va "ilohiy kuchga intilish"ning timsoli sifatida shakllanadi. Yung bu arxetiplarni batafsil tahlil qilib, ularning inson psixikasidagi ichki qarama-qarshiliklarni hal qilishdagi rolini ochib beradi, masalan, qush parvozini ongsiz orzularning ramzi sifatida ko'rsatadi. Shunday arxetipik qarash keyinchalik mifopoetik tahlil usullarida asosiy nazariy manbaga aylangan, bu esa Sharq adabiyotida qush obrazlarining psixologik chuqurligini o'rganishga yordam beradi.

Fors madaniy an'anasida va Sharq mifologiyasida qush obrazining shakllanishi, ayniqsa Simurg timsoli, keng o'rganilgan. Amerikalik tadqiqotchi Kennedy Cox¹ o'zining "From the Senmurw to the Simorg: Persian Identity in Transformation" nomli ilmiy ishida Senmurv (yoki Simurg) obrazining Sasanid davridan Islom davrigacha bo'lgan madaniy o'zgarishlar jarayonidagi semantik transformatsiyasini tahlil qiladi. Cox bu jarayonni batafsil ko'rib chiqib, Simurg'ning fors xalqining o'zligini anglash va ruhiy uyg'onish ramzi bo'lib, keyinchalik Sharq adabiyotlari, jumladan, Alisher Navoiyning "Lison ut-tayr"² dostoniga ham kuchli ta'sir ko'rsatganini misollar bilan asoslaydi. Unga ko'ra, Simurg — bu fors xalqining o'zligini anglash va ruhiy uyg'onish ramzi bo'lib, keyinchalik Sharq adabiyotlari, jumladan, Alisher Navoiyning "Lison ut-tayr" dostoniga ham kuchli ta'sir ko'rsatgan, shu bilan birga madaniy transformatsiyani ko'rsatadi.

Fransuz mifshunosi Mircha Eliade ham o'zining "Myth and Reality" asarida qush ramzlarini kosmik muvozanat, yangilanish va "hayotning doimiy aylanishi"ni ifodalovchi universal belgi sifatida baholaydi. Uning fikricha, inson parvozi yoki qush parvozi miflarda "tug'ilish-o'lim-qayta tirilish" konsepsiyasining timsoliy shaklidir.

¹ Cox K. From the Senmurw to the Simorg: Persian Identity in Transformation – Master's Thesis, University of Chicago, 2024.

² *Lison ut-tayr*. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1983.

Eliade bu qarashni batafsil rivojlantirib, qush obrazlarining rituallardagi rolini ochib beradi, masalan, Sharq tasavvufiy adabiyotida — Navoiy, Attor, Jomiy, Ogahiy kabi ijodkorlar asarlarida, shuningdek, Xitoy falsafasida Fenxuan va Zhuque obrazlarida o'z ifodasini topganini ta'kidlaydi.

Bu qarash, keyinchalik Sharq tasavvufiy adabiyotida — Navoiy, Attor, Jomiy, Ogahiy kabi ijodkorlar asarlarida, shuningdek, Xitoy falsafasida Fenxuan va Zhuque obrazlarida o'z ifodasini topgan, shu bilan birga mifning realiyati va ramziy mohiyatini bog'laydi.

O'zbek adabiyotshunosligida qush obrazlari masalasi ilmiy tahlil darajasiga XX asr oxiri va XXI asr boshlarida ko'tarildi. K.K. Akhmadovichning "Symbolism of Birds in Uzbek Literature" nomli tadqiqotida qush ramzining o'zbek badiiy tafakkuridagi metaforik mohiyati keng yoritiladi. Olim o'z ishida qush obrazini "inson ruhining parvozi, ozodlik va ma'naviy kamolot yo'lidagi ruhiy intilishning estetik belgisi" sifatida talqin qiladi. U, xususan, xalq og'zaki ijodi bilan yozma adabiyot o'rtasidagi ramziy uzviylikni tahlil qilib, Humo, Qaldirg'och, Simurg kabi qushlarning badiiy funksiyalarini tizimlashtirgan, masalan, Humo qushining milliy she'riyatdagi baxt va erkinlik ramzini batafsil ochib beradi.

Tilshunoslik nuqtai nazaridan, N. Mahmudova "A Comparative Study of Ornithonyms in Uzbek and English Languages"³ nomli tadqiqotida qush nomlari (ornitonimlar)ning semantik-madaniy kodini ochadi. U qushlarga oid so'z va iboralar xalq tafakkurida ijtimoiy psixologik jarayonlar bilan bevosita bog'liq ekanini isbotlaydi.

Masalan, "qaldirg'och in qurdi" iborasi — tinchlik va osoyishtalikni, "humo qushi uchdi" iborasi esa — ezgulik va yuksalishni bildiradi, bu esa tilning madaniy qatlamlarini ko'rsatadi.

Xitoy adabiyotshunosligida qush ramzlari, xususan Fenxuan (凤凰), Zhuque (朱雀) va Qingniao (青鸟) timsollari qadimiy yozma manbalarda keng o'rganilgan. Sinolog J.M. Hargett "The Luan Bird in Early and Medieval Chinese Literature" (1989) asarida qadimgi xitoy adabiyotida Luan va Fenxuan qushlarining semantik o'zgarishlarini tahlil qiladi. Uning fikricha, Fenxuan — "yin va yangning uyg'unligi, tozalanish va yangilanish" g'oyalarining badiiy ifodasidir, masalan, qadimiy she'rlaridagi Luan qushining talqinini batafsil ochib beradi.

Shuningdek, Lyujie Zhu "Fenghuang and Phoenix: Translation of Culture"⁴ nomli maqolasida Fenxuan obrazining madaniyatlararo tarjima jarayonidagi semantik kengayishini o'rganadi va uni "Sharqning uyg'unlik g'oyasini dunyo madaniyatiga olib kiruvchi timsol" deb ta'riflaydi, tarjima jarayonidagi madaniy farqlarni misollar bilan ko'rsatadi.

Turkiy-islomiy tafakkurda qush obrazining falsafiy-tasavvufiy mohiyatini o'rgangan olimlardan biri M. Otajanova bo'lib, u "Simurg – Is a Mythical Bird in the Poetic Work of the Peoples of the East" nomli maqolasida Simurg'ning "ilohiy donolik, ruhiy yangilanish va jamiyatning axloqiy uyg'unishi"ni ifodalovchi obraz sifatida Sharq poeziyasidagi o'rnini ochib beradi. Shu bilan birga, Nil Sari o'z tadqiqotida Simurg'ni "abadiy davolovchi kuch" sifatida tahlil qiladi va uni "Sharqiy holistik tafakkurda ruh va tana uyg'unligi timsoli" sifatida baholaydi, masalan, tasavvufiy she'riyatdagi ruhiy sayohatni misollar bilan asoslaydi.

³ Mahmudova N. A Comparative Study of Ornithonyms in Uzbek and English Languages. – 2024.

⁴ Zhu L. (Lyujie Zhu). Fenghuang and Phoenix: Translation of Culture // International Journal of Language and Linguistics. – 2020

Fenomenologik jihatdan qush obrazining universal xususiyatlarini tahlil etgan olimlardan biri Mircha Eliade, yana biri esa Jungdir; ular qush timsolining “yer va osmon, modda va ruh, inson va ilohiy kuch o‘rtasidagi ko‘prik” sifatida ishlashini ta’kidlaydi. Shu jihatdan bu ramzning o‘zbek va xitoy madaniyatlarida turlicha, ammo mazmunan o‘xshash shakllarda saqlanib qolganini ko‘rish mumkin, masalan, Eliade va Yungning qarashlari qush obrazlarining psixologik va fenomenologik chuqurligini yoritadi.

Shunday qilib, adabiyotshunoslik va tilshunoslik sohalarida qush obrazining tadqiqi xalq og‘zaki ijodi, mifologik manbalar, diniy-falsafiy tafakkur va badiiy ijodiyotni birlashtiruvchi kompleks yo‘nalishga aylangan. O‘zbek va xitoy adabiyotlari bu jarayonda alohida o‘rin tutib, qush ramzlarini o‘z milliy madaniy kodlari orqali talqin etadi. Shu bois, mazkur dissertatsiyada qush obrazining o‘zbek va xitoy adabiyotidagi shakllanishi, semantik evolyutsiyasi hamda uning madaniyatlararo transformatsiyasi qiyosiy-madaniyatshunoslik va mifopoetik nuqtai nazardan o‘rganiladi, bu esa mavzuning nazariy va metodologik bazasini yanada boyitadi

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Makhmudova N. Comparative Study of Ornithonyms in Uzbek and English Languages. – 2024.
2. Yusupova D. Mythological Symbols in Uzbek and Persian Poetry. – 2024.
3. Imomov K. O‘zbek folklorida Humo qushi // O‘zbek tili va adabiyoti. – Toshkent, 2011.
4. Sarimsoqov B. O‘zbek folklorining epik janrlari. – Toshkent, 1981.
5. Zhu L. Fenghuang and Phoenix: Translation of Culture // International Journal of Language and Linguistics. – 2020.